

Rapsodia avopalvelujen kehityksestä sosiaalihuollossa

HELMI MÄKI

Sotien jälkeisessä sosiaalihuollossa on yksi selvä muutoksen suunta. Laitoshuollon rinnalle ja tilalle kehitettiin avohuoltoa. Tämä tulee esiin myös alan kirjoitetussa historiassa (esim. Pulma 1987; Satka 1994; Urponen 1994). Muutos kosketti kaikkia alalla työskenteleviä, erityisesti kuitenkin sosiaalityöntekijöitä. Avohuolto edellytti koulutettujen sosiaalityöntekijöiden lukumäärän lisäämistä ja tehtävien monipuolistamista.

Kirjoituksessani kerron omista kokemuksistani käsin eräitä käännekohtia prosessista. Lähteinä ovat muistitietoni, joita olen varmentanut dokumenteista. Luettelen ne kirjoituksen lopussa. Halusin olla mukana kehittämässä huoltoa, joka kunnioittaisi aikaisempaa enemmän huollettavien ja asiakkaiden ihmisarvoa ja itsemääräämisoikeutta. Uskoin tällaisen kehityksen olevan mahdollista.

Merkittävä syy, miksi sosiaalihuoltajakoulutus alkoi juuri vuonna 1942, oli kolmen erikoislain – lastensuojelu-, alkoholisti- ja irtolaislakien – voimaantulo vuonna 1936. Lakien johtavana periaatteena oli ”asteettain kasvava tehon järjestelmä”, joka eteni avohuollon toimenpiteistä laitoshuollon kautta pakkotoimenpiteisiin asti (Böök, 1936). Lakien täytäntöönpano edellytti ammattimaisia huoltotyöntekijöitä, joita nimenomaan avohuollossa ei silloin ollut.

Sosiaalihuoltajakoulutus suunniteltiin komiteassa. Sen perusteellisessa mietinnössä ei näy merkkejä siitä, että olisi pohdittu yhteiskunnallisen huoltotyön opettamista yhtenä kokonaisuutena. Jako avo- ja laitoshuoltoon tuntuu olleen itsestään selvä. (Huoltotyöntekijäin ..., 1940.) Koulutuksen kokonaisvaltaisista pyrkimyksistä

huolimatta laitoshuolto sai ensimmäisellä kurssilla avohuoltoa hallitsevamman aseman. Kummasakin oli omat opettajansa ja luentonsa. Laitoshuollossa oli ”jälkihuollon” käsite ja toistettu lause ”laitoshuollosta tulee portti avohuoltoon”. Sitä, miten näin tapahtuisi käytännössä, ei käsitelty. Huoltolainsäädännön opettaja, ylitirehtööri Einar Böök vastasi kysymyksen säännönmukaisesti seuraavasti: ”Tapaukset ratkaistaan in casu.”

Sosiaalihuoltajakoulutus alkoi parahiksi lukion päättyminen vuonna. Vaaditun esiharjoittelun ennen varsinaista opiskelua Yhteiskunnallisessa Korkeakoulussa aloitin sosiaaliministeriön esityksestä Vuorelan kasvatuslaitoksessa.

Päiväkirjani, josta lainaukset tässä kirjoituksessa esitetään petiitillä, kertoo prosessini alkaneen Vuorelassa näin:

18.5.1942 Metsätie kiemurteli Vihdin jylhänkauniissa maastossa. Seutu näytti lähes asumattomalta. Ja tuossa se sitten oli: Vuorelan kasvatuslaitos eristettynä muusta maailmasta. Astuessani alas hevosrattailta, joilla minut oli haettu Nummelan asemalta, nenääni pisti kiterä savun haju ja ilmassa leijaili mustia palaneen höykeitä. Hevosmies huomasi hämmästyneen ilmeeni ja kiirehti selittämään, että tulipalo oli jo sammutettu. Karsserissa ollut tyttö oli syyttänyt patjansa tuleen.

Eristettynä kasvatuslaitoksessa

Vuorela oli säilynyt lähes samanlaisena kuin se viisikymmentä vuotta aiemmin perustettaessa oli ollut. ”Pahantapaiset” lapset katsottiin ryhmäksi, jonka kasvattamiseen julkisen vallan tulisi puuttua. Lähtökohtana oli pelko, että heistä ilman tätä väliintuloa kasvaisi yhteiskunnan vastaisia kansalaisia. Työille tarkoitettu Vuorelan kasvatuslaitos oli aluksi vankeinhoidon ylihallituksen alainen. Kun kasvatuslaitokset myöhemmin siirtyivät ensin kouluhallituksen ja sittemmin sosiaalimi-

Kiitän johtaja Antti Särkelää ja taiteilija Terttu Lemströmiä käsikirjoitukseni kommentista.

nisteriön valvontaan, niissä alettiin kehittää myös oppilaiden harrastustoimintaa ja ammattiopetusta. Tyttöjen osalta katsottiin kuitenkin käsitöiden ja laitoksen talousaskareiden riittävän. (Pulma 1987, 96–106, 177–180.)

Pääsin välittömästi mukaan Vuorelan säännölliseen elämänrytmiin. Laitos oli omavarainen maatala karjoineen, peltoineen ja puutarhoineen. Toukokuu ja sota-ajan poikkeustilanne olivat pakottaneet laitoksen oman kansakoulun sulkemaan ovensa. Jäljellä oli tärkein kasvatuskeino eli valvottu työnteko ja rangaistukset laitoksen normeja rikkovasta käytöksestä.

1.6.42. Olin kahdeksan tytön kanssa kitkemässä mansikkamaata. Työ sujui reippaasti. Tyttöillä ja minulla oli oikein hauskaa. Tytöt opettivat minulle kauniin kansanlaulun ”Vienan rannalla”.

2.6.42 Samassa työssä. Mukana oli puutarhuri-opettaja. Tytöt pyysivät: ”Lauletaan tänä yönä”. Opettaja kielsi. Seurauksena oli, että vähän väliä piti komentaa. Ihmettelen, miksi laulaminen ei sopinut?

12.7.42 Isollasuolla heinäntekoa. Heinät saatiin seipäisiin. Lämpimäkin juostiin kotiin. Tytötkin olivat tyytyväisiä. Nyt on satanut. Heinämiehet ovat saaneet olla vapaina. Innostusta on koetettu lisätä jakamalla talkoopäiväkirjoja.

Harjoitteluajani Vuorelassa osui jatkosodan alkuvaiheeseen. Silloin kaikilta, myös nuorilta edellytettiin työntekoa. Näin Vuorelassakaan työnteko ei vanhempien tyttöjen osalta tuntunut kohutuutomalta. Tamperelaisena olin kokenut pommitukset ja elämän hälytysten pelossa. Vuorelassa saatiin elää rauhassa ja ruokaa riitti. Kodinhoitoon liittyvissä askareissa tytöistä oli kehittynyt taitavia. Tytöt itsekin antoivat asialle arvoa.

22.6.42 Eevan lausahdus jäi korviini: ”Kun oikein ajattelee, niin ei tämä mitään rangaistusta ole, kun saa oppia niin paljon hyödyllistä.”

Ihailin erityisesti heidän monipuolista käsityötaitoaan.

25.6.42 Juhannuspäivänä vanhimmilla tytöillä oli päällään itsekudottu kansallispuku. He esittivät kansantansseja ja uskaltauduin piiriin mukaan.

Jokainen oppii kutomaan useita eri kangaslaatuja, esim. pyyhe-pöytäliina-huivi- ja seinävaatekankaita ja suunnittelemaan, leikkaamaan ja ompelemaan omat pukunsa. Pitsinnypläystäkin ei ole unohdettu. Lopputyönä ovat ns. kapiot, joihin kuuluu takki, kolme pukua, hame, pusero, kaksi esiliinaa, kolme alusvaatekertaa, alushame ja kaksi päähinettä. Ne jokainen tytöt saa mukaansa lähtiessään talosta.

Vuorelan eristyneessä maailmassa tiukanormien elämä oli hankalaa. Mitä enemmän sääntöjä

oli, sitä enemmän tarvittiin valvontaa. Valvonta ei estänyt rikkeitä, joista rangaistiin rajusti. Varkaudet ja muut epärehellisyydet olivat miltei joka-päiväisiä. Karkailua tapahtui usein. Rangaistus seurasi välittömästi: nuhtelu, etuuden menetys ja vitsat, rikkeestä riippuen myös karsseri. Vitsojen antajana ja karsseriin sulkijana oli aina johtajatar.

23.5.42 Pidettiin raportti. Johtajatar antoi tilannekatsauksen henkilökunnan ja tyttöjen kuunnellessa. ”Jos rangaistuksia tapahtuu, syytä ei saa vierittää opettajan päälle, vaan se on löydettävä omasta povesta. Perinpohjainen uudistus ja katumus tarvitaan.”

10.6.42 Sisäkkö Maila ja keittiötyttö Liina joutuivat pois keittiöstä leipävarkauksien takia. He istuvat nyt karsserissa.

14.6.42 Salli kertoi utelematta, että oltuaan viikon talossa koti-ikävä aiheutti hänen karkaamisensa.

16.6.42 Ilmi on tuotu tänä aamuna takaisin. Oli kävellyt Ojakkalaan ja saanut sisäkkön paikan kartanossa. Oli kertonut tullessaan Kemistä ja Riihimäellä varastettu elintarvikekortit. Kansanhuollossa oli epäilty puheitten todenperäisyyttä. Kartanossa hänestä oli pidetty ja emäntä oli luvannut pyytää takaisin.

4.7.42 Jouduin seuraamaan vitsojen antamista Ainoille. Hän huusi johtajattarelle: ”Mitä enemmän te minua hakkaatte, sitä enemmän sisuni kasvaa. Karsserissa karjalainen villi luonteeni ei siedä katsella ristikoita. Tuijottaa tulevaisuuteen, joka on vankila. Ylimieliseksi minut on tehnyt juuri tämä talo.”

15.7.42 Haastelin Aion kanssa peratessamme juurikasmaata. Oli ollut viikkokaupalla karsserissa. Hänet teljettiin sinne aina uudestaan, koska siellä hän tuli yhä raivoisammaksi. Hän ei muuta tee kuin suunnittelee kostotoimia. Kun johtajatar pui nyrkkiä ja huutaa hänen edessään, hän itsekin alkaa huutaa. Vuorelassa hän on oppinut hinkkaamaan postimerkkejä ja lanttuvarkaissa käydään. Tehdään kepponen vaihtelun puutteessa. Kysyin, pitääkö hän kenestäkään opettajasta? Vastaus: ”Tottahan toki. Eihän muuten täällä voisi elää.” Aino oli käynyt oma-aloitteisesti kiittämässä opettaja Hakunia, kun sai koulunsa päätökseen luokkansa priimuksena. Hän oli voittanut yleisradion kilpakiljoituksessa palkinnon, joita jaettiin vain 10.

Tyttöjä oli yhteensä 65 kymmenvuotiaista 18-vuotiaisiin. Ikäero tyttöjen ja henkilökunnan välillä oli iso. Johtajatar, opettajakoulutuksen saanut Lilli Stenius oli 64-vuotias. Muut 12 eri alojen ammattilaista olivat keski-ikältään yli 40-vuotiaita. Heistä vanhin oli 67-vuotias ja nuorin 29-vuotias. Kaikkia kutsuttiin opettajiksi. Henkilökunta koostui yksinomaan naisista. Ainoa mies, joka laitosalueella liikkui, oli perheellinen tilanhoitaja. Tyttöjen kiinnostus miehiin olikin ongelmallista.

17.6.42 Opettaja Hakuni on tehnyt löydön. Tyhjästä tyynynvaarusta löytyi kirjelehtiö, kuoria ja rakkauskirjeitä. Kirjoittajaksi osoittautui Elna-Mari ja hänen rakkautensa kohteeksi eräs naimisissa oleva invalidi, joka rakentaa mökkiä lähelle Vuorelan navettaa. Tytöt tiesivät Elna-Marin suhteesta. Niilo oli sanonut rakasta-

vansa häntä eikä vaimoan. Elna-Mari joutui heti pois leipomosta ja sai lopuksi vitsaa.

Tyttöjen muistovärssykirjat tihkuivat tunteita ja elämänohjeita.

28.7.42 Tyypillisiä muistovärsyjä Vuorelan tyttöjen kirjoissa: Kolme kohtaloa koita: Kärsi, taistele ja voita! – Elä elämäsi hymyillen, hymyile läpi kyynelten. – Älä kastele muistojen kukkaa/ Se on tuomittu kuolemaan/ Sen kalpea terä ei kestä/ Ensi kevääseen kumminkaan/ Sää anna sen silloin kuolla/ Kun se hehkuu kauneimmin/ Se meille sittenkin ehkä/ Näin paras on kuitenkin.

Opettajatkin saattoivat joutua tyttöjen palvelon kohteeksi. Minä, joka olin melkein samanikäinen kuin vanhimmat tytöt, hämmennyin oudosta tilanteesta.

2.7.42 Mitä sitä arvellaan muualla maailmassa, kun 17-vuotias Helmi-Siviä on kiinnittänyt vaatteisiinsa sanomalehdestä leikatut kirjaimet M-Ä – K –I? Margit valittaa etten koskaan huomaa häntä. Suree, kun en tullut saunaan hänen ollessa saunapiikana. Hän ei saanut pestä minua. Sujauttelee rakkauskirjeitä oveni raosta.

Sosiaalihuoltajakouluus edellytti esiharjoittelun ohjausta. Ohjaajani, johtajatar Lilli Stenius oli minulle ystävällinen ja äidillinen. Kerroin tytöistä tekemiäni havaintoja. Hän kuunteli eikä korjannut näkökulmaani. Lähtiessäni talosta hän ilmoitti saattamaan tulleele tyttöjoukolle, että olin nähnyt heissä ”paljon hyvää”. Kahden kesken johtajatar kertoili raskaasta työstään ja vaikeasta asemastaan. Hänen käsityksensä työnsä tuloksettomuudesta hätkähdytti. Muilta opettajilta hän ei näyttänyt saavan tukea ollenkaan.

23.7.42 Päivällä olin kansliassa ja se on sellainen paikka, josta ei pääse helpolla eroon. Johtajatar kertoi ongelmistaan, joita hän tuskin kenellekään saattaa puhua. Rahapalkka on huono, 2440,- mk [nyk. 425,54 euroa]. Luontaiseduista on vähennetty 6000,- mk [nyk. 1 046,40 euroa]. Johtajattarelle ei kuulu kuin yksi huone, jossa hän ”on yöstä” eikä sen enempää. Hänen asemansa on kuin ”orjan” kuten hän itse sanoi. Tuntee kykynsä ja voimansa heikoiksi ja työnsä ”tuloksettomaksi” vaikka tekee työtä aamusta iltaan. ”Eikä ole helppoa luoda kirkkoa näinkin suuren henkilökunnan keskuuteen.” Kummia tyyppejä nämä opettajat ovatkin!

Raskaan työpäivän päätyttyä pidettiin opettajakokous johtajattaren sekaisessa huoneessa. Tarkoituksena oli läpikäydä yksittäin kunkin tytön tilanne. Keskustelua ei syntynyt. Opettajat nyhöttivät mykkinä ja johtajatar puhui yksinään.

Omia kysymyksiäni pähkäilin iltamyöhät toisen sosiaalihuoltajajarjoittelijan Leena Ension (nyk. Honkasalo) kanssa. Joimme teetä ja söimme hu-

nolla omallatunnolla keittiöstä annettua vehnähpullaa, jota tytöt saivat vain sunnuntaisin.

5.6.42 Näiden opettajien kanssa tuntuu olevan turha keskustella tytöistä tai kysellä heistä. Pitävätkö he meitä niin nuorina vai ovatko he vain välinpitämättömiä? Miksi he eivät ole koskaan helliä pienimmillekään – vaan onkohan se sitten niin, että nämä tytöt ovat kerta kaikkiaan niin erilaisia ja eri tavalla kohdeltavia kuin tavalliset lapset?

7.6.42 Sunnuntai Leenan kanssa Kisalassa (nuorimpien asuntola). Satujen lukemista tytöt kuuntelivat mielellään. Leikittiin ”vettä kengässä” ja muita seuraileikkejä. Avaimen piilotus tempaisi kaikki mukaan. Tuntuu siltä kuin nämä tytöt olisivat saaneet taiteen kummilahjoja. Melkein jokainen osaa laulaa ja moni piirtää kätevästi.

Sosiaaliministeriöön kirjoitin kuukausittain vaaditun harjoitteluraportin, mutta siitä ei saanut palautetta.

Vuorela vastaanotti tytöt sellaisina kuin heidät sinne lähetettiin. Siihen, mitä tytöille ennen laitossijoitusta oli tapahtunut tai jäänyt tapahtumatta, laitoksella ei ollut mitään sanomista. Tyttöjen taustasta ja syistä, jotka olivat olleet sijoituksen perusteina, ei puhuttu. Jos niin tapahtui, se koski vain tyttöjen äitejä. Heihin suhtauduttiin torjuvasti. Laitoksen kansliassa oli jokaisesta työstä paksu kansio. Heillä oli ollut kouluvaikeuksia, orpoutta, epäonnistuneita yksityiskotisijoituksia, ”irtolaisuuteen verrattavaa elämää”, näpistyksiä, varkauksia, kuulusteluja ja oikeudenkäyntiä ongelmakimppuina. Selasin papereita, mutta niihin perehtyminen olisi edellyttänyt tietoa ja taitoa, joita minulla ei silloin ollut.

Tyttöjen yhteydet ulkomaailmaan rajoittuivat kirjeenvaihtoon, jos vain oli kelle kirjoittaa. Kirjeet tarkistettiin mennessä tullen. Kirjeenvaihdon kieltäminen oli rangaistuskeino. Ilmeisesti joskus oli annettu kotilomia tai omaisuus oli saanut pistäytyä laitoksessa, mutta minun aikani tällaiset vapaudet olivat kiellettyjä joidenkin tyttöjen rikkeiden takia. Kenenkään tytön kotikunnan huoltoviranomainen ei tietävästi ollut laitoksen yhteydessä, mutta eipä kunnissa ollut henkilökuntaakaan tällaiseen tehtävään. Sosiaaliministeriötäkään ei laitoksessa käyty. Sota-ajalla voi olla taas tähän vaikutusta. Toistakymmentä vuotta sitten kuolleen lastensuojelun uranuurtajan, tarkastaja Adolf von Bonsdorfin valokuva riippui juhlasalin seinällä.

Kun tytöt pitkän laitoseristyksen jälkeen pääsivät ”vapaaseen elämään”, se oli pelottava hyppy tuntemattomaan.

6.6.42 Sannin sanat saivat minut ymmälle: ”Minä en vaan halua täältä pois vasta kuin 21 vanhana.” Selitys: ”Kun minulla ei ole kotia eikä ketään, joiden tykö menisin.” Kertoi veljensä ja isänsä kuolleen keuhkotautiin ja äidissä oli sellainen tauti, että hänen kuoltuaan talo oli poltettava tartunnan estämiseksi. Lääkäri oli Sanninkin tarkastanut ja sanonut, että äidin perintönä on sairaus. Sanni on laiha ja kasvojen ilme tuskainen.

Ehdin nähdä yhden tytön poislähdön laitoksesta. Hän oli asunut jo jonkin aikaa yksinään erillisessä rakennuksessa ja siten valmentautunut poislähtöön. En tiedä, oliko laitoksella yhteyksiä tytön kotiin tai paluukunnan viranomaisiin ennen poislähtöä. Mielenkiintoista oli se, että lähtijän tukihenkilönä toimi entinen Vuorelassa ollut tyttö.

19.6.42 Eronhetki Elvin kanssa. Liikuttuneena tyttö sanoi hyvästit silmät kyynelissä, vaikka ne samalla säihkyivät onnesta. Hyvällä vaatevarastolla, eväillä, monilla äidillisillä neuvoilla ja hellillä hyvästeillä varustettuna Elvi lähti kotiinsa Ilomantsiin oltuaan Vuorelassa kahdeksan vuotta. Helsingissä häntä oli vastassa entinen Vuorelan tyttö, joka on ollut monta vuotta erään professorin perheessä koti-apulaisena. Tämä otti Elvin hoiviinsa ja saattoi Ilomantsin junaan.

Kun tytöt puhuvat tulevaisuudestaan, päämääränä heillä on aina avioliitto. Suurin onnettomuus olisi naimattomuus. Elna-Mari tuumi pellolla: ”Nyt teistä opettaja Mäki tulee vanhapiika, kun tulitte Vuorelaan.” Minua nauratti, mutta tytöt alkoivat torua Elna-Maria: ”Saisit vähän hävetä”. Opettajien kertoman mukaan monella Vuorelan entisellä työllä on kaunis koti. Eräsikin hoitaa yksinään maatilkkuaan ja kahta lastaan miehen ollessa rintamalla.

Yhteiskunnallisessa Korkeakoulussa syyslukukauden 1942 luokkaopetuksessa opettaja Hillevi Kailan tunneilla jokainen meistä oppilaista aakkosjärjestyksessä piti esityksen esiharjoittelukokemuksistaan. Niissä korostuivat harjoittelupaikan huoltojärjestelmä ja sen toimenpiteet. Myös huollettavista tuotiin tietoa. Esitykseni poikkesi tästä kuvaustavasta. Kerroin Vuorelan kasvatuslaitoksesta kolmen siellä tapaamani tytön näkökulmasta. Rohkaisevana jäi mieleeni Kailan kommentti ”Kyllä sen noinkin voi tehdä”. Sain kuin luvan tarkastella sosiaalihuoltoa huollettavien näkökulmasta.

Suljettuna mielisairaalaan

Oltuani Vuorelan kasvatuslaitoksessa kaksi ja puoli kuukautta siirryin puoleksitoista kuukaudeksi Seinäjoen piirimielisairaalan lastenosastoille. Kiersin eri osastoilla ja suoritin yksinkertaisia työtehtäviä. Kokemukseni olivat enemmänkin ulko-

puolisen tarkkailijan kuin sairaalan elämään osallistuvan. Minulle avautui maailma, jollaista tuskin olin luullut olevankaan. Potilaat olivat iältään ja kunnoltaan hyvin erilaisia. Laitossijoitus oli jokaiselle lopullinen. Monet olivat olleet siellä vuosikausia ja saavuttaneet jo aikuisiän. Se oli todellista suljettua huoltoa.

Yksi osasto oli vuodepotilailla, joista kukaan ei pystynyt kävelemään eikä juuri puhumaankaan. Osastolla kuului vain mölinää ja ääntelyä. Ihailin osastonhoitajaa, joka hellästi jaksoi päivästä toiseen hoidella näitä potilaita. Toisella osastolla kävelemättömät potilaat nostettiin päiväksi ylös vuoteesta, puettiin ja kannettiin päiväsalin, istutettiin siellä joko tuolille, leikkikehään tai lattiaille. Jotkut jyskyttivät päätänsä seinään tai keikkuvat taukoamatta edestakaisin. Kävelevistä kehittyneimmät askartelivat ohjauksen mukaan tai auttoivat osaston askareissa kuten ruokailussa. Parvekkeita ei ollut eikä potilaita voitu viedä ulos. Näin oltiin aina sisäilmassa. Muutama kävi yksinkertaisessa ulkotyössä laitosalueella.

Tunnelma osastoilla oli levoton. Mielisairaanhoitajat, joita henkilökunnasta oli suurin osa, kulivat huoneissa edestakaisin kilistellen vyöllä roikkuvaa avain-nippuaan sulkien ja availlen ovia. Suurin osa potilaista sai säännöllisesti jotain rauhoittavaa lääkettä.

Osasto T4:n potilaiden luokittelu: 1. Rajoitettukykyiset 2. Abnormit 3. Debitit eli vajaakykyiset 4. Imbecillit eli heikkomieliset 5. Idiotit eli tylsämieliset. – Päivärytmi toistui samanlaisena: Herätys klo 6, aamusii-vous, aamuvelli klo 7, aamiainen klo 12, iltasii-vous, päivällinen klo 17, pienet vuoteeseen klo 18 ja isot klo 20.

Jokaisesta potilaasta oli perusteellinen sairaskertomus. Sain lukea niitä ylihoitajan kansliassa. Useimmilla heistä oli perhe ja vanhemmat elossa. Ketään heistä en tavannut eikä vierailijoita muutenkaan sairaalassa käynyt. Päiväkirjaani tallensin havaintojani potilaista:

Elma, 26v. Ruumiinrakenne vankka. Kankea. Iho hilseilee. Syyhy. Yskä. Ollut täällä viisitoista vuotta. Lupaa jäädä tätien iloksi. Pitää sormusta sormessaan. Sulhanen on Mannerheim, tietää tämän olevan sotilas. Pitää minua ystävänä ja pyytää ostamaan lippukortin. Suree, kun ei tiedä mistä saisi joulupaketin.

Eva, 13v. Mykkä ja kuuro, mutta tajuaa, kun selittää tarkoin. Luottamustehtävänä jakaa leivät. Hauskan näköinen ellei ryhti olisi kumara ja nykivä kuin tanssitautilalla.

Irja, 16v. Autoin kirjeen kirjoittamisessa äidille. Sanelin kirjain kirjaimelta, toisinaan täytyi näyttää kirjainmallikin. Helposti Irja olisi jättänyt kesken. Kym-

menisen riviä saatiin aikaan tunnin työllä. Hän vetis-telee, kun puhuu kodista.

Terttu, 19v. Kotona ollessaan aina ”juoksemassa”. Yritti sytyttää metsäpalon ja joutui Vuorelan kasvatuslaitokseen, mutta kehittymättömänä tuotiin tänne. Tekee hermostuneen vaikutuksen. Pystyy vaativiinkin tehtäviin. On vain vähän tylsä.

Toini, 19v. Karkasi ja sai pitää karkurimekkoa pari kuukautta. Hän käy ulkotöissä eikä liene kovin tylsä. Hänen ulkomuotonsa on normaali.

Aarto, 1v. Kämppäjäjalkainen. Kiemurteleva olio. Huulet eivät liiku, eikä hänestä näe itkeekö vai nauraa. Röhöttää omituisesti. Aina vuoteessa.

Pekka, 6v. Iso pää, laiha. Hysterinen. Aina keikkumassa, värisyttää sormiaan, ottaa sylkeä suustaan ja suttaa sillä paikat. Hän syö ulostustaan ja maalaa kakalla kaikki, jos onnistuu. Aivan sekaisin. Leikkikehässä.

Esa, 5v. Muistuttaa mongoloidia, ruskeat vinot silmät. Ruumis on normaali. Tajuaa oman nimensä. Hänellä on tapana töyssyttää keijalla pitkin huonetta. Sidotaan leikkikehään.

Juhani, 2v. Kuoli elokuun lopulla. Oli koko oloaikani heikko. Toisinaan söi ja oksensi saman tien. Kalmankalpea, avuton, karvainen luukasa. Kitisi heti, jos häneen koskin. Kun näin hänet kylmänä arkussa tuli mieleeni: Mitä sinullakin pikkuinen oli täällä tekemistä?

Raimo, 1v. On poika, jota kukaan ei haluaisi syöttää. Imee lupsuttaa vain, ei osaa avata suutaan, jotta lusikka mahtuisi sisään. Aina vuoteessa.

Harjoittelukauteni Seinäjoella osui heinä–elokuun taitteeseen. Kun uutta satoa ei vielä ollut saatavilla, ruuan puutteesta kärsivät yhtä hyvin potilaat kuin henkilökuntakin. Vakainainen henkilökunta, pääasiassa naisia – miehethän olivat rintamalla –, tunsu ympäröivää maaseutua ja vapaa-aikoinaan kierteli siellä ruokaa hakemassa, hamstraamassa. Minunlaiseni tyytyivät siihen, mitä talo antoi. Eräänä sunnuntaina esimerkiksi päivälliseksi tarjottiin vain yksi silakka ja hapanleivän pala henkeä kohti. Sairaalassa kulki huhuja, että potilaita kuolee nälkään.

Kolmekymmentäneljä vuotta myöhemmin vierailin Seinäjoella sosiaalihuollituksen virkailijana. Kysyin apulaiskaupunginjohtaja Risto Hakalalta, olikohan sairaalan silloisissa kuolemahuhuissa perää? Hän kehotti Leo Norjaa, A-klinikan johtajaa, viemään minut sairaala-alueelle, joka oli entisellä paikallaan. Sieltä löytyi pieni hautausmaa. Vainajien kuolinpäivät osuivat juuri harjoitteluviikolleni.

Ensimmäinen opiskeluvuosi Yhteiskunnallisen Korkeakoulussa oli kaikille yhteistä yhteiskunnallisen huoltotyön perustietoa. Sen päättyessä jokaisen tuli valita erikoisalansa, ts. joko avo- tai laitoshuolto. Olin kiinnostunut molemmista ja erityisesti niiden piiriin joutuneista ihmisistä ja heidän elämäntilanteistaan. Opiskelun joustavuudesta ja opettajien ymmärtäväisyydestä kertoi

se, että toivomuksestani sain ottaa molemmat huollon alat. Erikoisharjoitteluni järjestettiin sen mukaisesti.

Kasvatuslaitoksen merkitys sinne sijoitetulle?

Sosiaalihuoltajatutkimuksen edellyttämän tutkielman tein Pernasaaren kasvatuslaitoksen pojista. Suoritin siellä osan erikoisharjoittelustani kesällä 1943. Opiskelurahoja ansaitakseni toimin siellä myös opiskelun ohessa sodassa olleen miesopettajan sijaisena kevätlukukauden 1944. Tutkielmani nimi oli ”Pernasaaren kasvatuslaitoksen oppilas-aines ja sen sijoittuminen yhteiskuntaan” (Mäki 1944).

Tutkielman ensimmäistä osaa varten tietoja oli käytettävissäni. Jokaisesta oppilaasta oli suoritettu Järvilinnan vastaanottolaitoksessa laitossijoitusta varten erityinen tutkimus. Siitä kävivät ilmi miljö, jossa poika oli kasvanut, elämänvaiheet ja rikokset sekä lääkärintarkastus fyysisestä kunnosta. Laitoksen johtaja, fil. maist. Olavi Vuolle oli tutkinut poikien psyykkistä kehitystä, kuten intelligenssiä, koulutietoja ja luonnetta, käyttämällä Salomaan älykkyystestiä ja Rorschachin koetta. Tiedot henkilökunnan havainnoista oli analysoitu, samoin poikien suorittama ”hakkauslista”. Viimeksi mainittu kuvasi, minkälaiseen arvojärjestykseen pojat asettivat itsensä ja toverinsa poikajoukossa.

Järvilinnan lausuntoa ei kuitenkaan laitossijoituksessa käytetty, vaan se tapahtui rutiininomaisesti. Siihen oli syynä myös sota, joka jätti rintama-alueelle (sittemmin luovutetulle) kaksi kasvatuslaitosta. Pernasaaren sijoitettiin kookkaimmat, vanhemmat ja enemmän kansakoulua käyneet normaaliälyiset maalaispojat. Poikiin liittyvät asiakirjat, joihin kuului myös Järvilinnan lausunto, aakkostettiin pojan sukunimen mukaan ja lukittiin Pernasaaren arkistokaappiin. Pernasaassa pojat suorittivat kansakoulunsa loppuun ja paiskivat maataloustöitä. Laitos olikin kukoistava maatila. Silloin maatalousvaltaisessa Suomessa tarvittiin maataloustyöntekijöitä. Muodollisesti pätevää ammattikoulutusta ei Pernasaassa saanut.

Tutkielmani toinen osa koski poikien sijoittamista yhteiskuntaan. Sen tekeminen osoittautui Pernasaassa olleiden tietojen perusteella lähes mahdottomaksi. Seuranta laitoksesta pois-pääseistä ei ollut. Asetus valtion kasvatuslaitoksista

(1924) edellytti laitoksen johtajaa huolehtimaan, että ns. koepalveluun sijoitetulla olisi sopiva valvoja ”tukemaan, auttamaan ja valvomaan oppilasta” (21. §). Tavoitetta ei saavutettu. Laitoksella ja maaseutukunnilla, joihin pojat säännönmukaisesti palasivat, ei järjestettyä yhteyttä eikä yhteydenpitäjiä ollut. Jos valvoja olikin löytynyt, valvonta oli ilmeisen muodollista. Ammattimaisia huolto-työntekijöitä toimi vain muutamassa kunnassa. Yli puolesta ”lopullisesti pois päässeistä” pojista ei laitoksella ollut kuullut mitään. Taasen niistä, joista jotain tiedettiin, tiedot olivat sattumanvaraisia ja epäselviä. Yleensä pojat olivat maatalojen työvoimaa. Pojat taas eivät oma-aloitteisesti laitoksen toivomuksista huolimatta pitäneet yhteyttä.

”Kasvatuslaitos on häpeäpilkku heidän elämässään, siksi se on salattava ja katkaistava kaikki ne siteet, jotka voisivat yhdistää laitokseen” (Mäki 1944, 47).

Selvityksen pohjalta teen päätelmän (Mäki 1944, 51):

”Koska ei voida rajoittua vain siihen, että kasvatuslaitos on jonkinlainen yhteiskunnan suojakeino, täytyy olla todisteita kasvatustyön päämäärän saavuttamisesta. Tällä hetkellä ei voida esittää mitään yhtenäisiä eikä luotettavia tietoja kasvatustöiden saavutuksista.”

Vajaamielishuolto uudistuu

Uutta vajaamielishuoltolakia valmisteltiin kauan. Siihen saakka säännökset ja valtioneuvosto olivat koskeneet pääasiassa vain laitoksia. Nyt vajaamielishuolto kokonaisuudessaan, siis myös avohuolto, sai lainsäädännölliset puitteet. Keskeinen tehtävä tosin jäi keskuslaitoksina toimiville vajaamielislaitoksille, mutta laki mahdollisti myös perhehoidolle, päivähuoltolaitoksille ja kotihoidolle laajenevan ja merkityksellisen osan huollossa. (Vajaamielislaki 1958; Vajaamieliasetus 1958).

Uudistusprosessin läpiviejänä kuntatasolle toimi sosiaaliministeriön vajaamielishuollosta vastaava tarkastaja, fil. maist. Lauri Tarvainen. Hän huolehti siitä, että uudesta laista ja sen sovellutuksesta jaettiin tietoa kunnan päätöksentekijöille ja työntekijöille, yhteistyökumppaneille ja vajaamielisten vanhemmille. Tarvainen toi kirjoituksissaan ja esitelmissään selvästi esiin, että uudistuksen perustana ovat vajaamielisen ihmisarvo ja siitä johtuva oikeus saada yhteiskunnalta taroituksenmukaista hoitoa ja opetusta (Tarvainen 1958, 714–715):

”Vajaamielishuollon tarkoituksena ei nykyaikana suinkaan ole, niin kuin kenties tämän työn varhaisina aikoina, vajaamielisen eristäminen yhteiskunnasta. Päinvastoin se pyrkii edistämään hänen mahdollisuuksiaan liittyä yhteiskuntaan ja sopeutua siihen.

Nykyaikainen vajaamielishuolto pyrkii niin laajassa mitassa kuin mahdollista kehittämään ei-laitosmuotoisia auttamiskeinoja ja rajoittamaan laitoshuollon niihin tapauksiin, joissa se on vajaamielisen oman hoidon ja kehityksen tai hänen perheensä tilanteen kannalta välttämätöntä.

Vajaamielisellä lapsella on samat sielulliset perustarpeet kuin muillakin ihmisillä.

Vajaamielinen on perheensä jäsen.

Vajaamielishuolto perustuu siihen länsimaiselle kulttuurille ominaiseen perustajatukeen, että jokaisella on jo syntymänsä perusteella loukkaamaton ihmisarvo ja siitä johtuva oikeus ihmisarvoiseen elämään. Tämä ihmisarvo on periaatteessa riippumaton ominaisuuksista, joita kullakin on.

Ihmisellä on oikeus apuun yhteiskunnan hyötynäkökohdista riippumatta.”

Sosiaaliministeriö järjesti Tarvaisen johdolla kaksi suurta valtakunnallista koulutusseminaaria kuntien sosiaaliviranomaisille uuden lain soveltamisesta. Näissä ohjasin käytännön työtä koskevat keskustelut todellisen tapauksertomukseni pohjalta.

Olessani sosiaalityöntekijäkoulutuksessa Bostonissa 1952–54 kenttäopiskelupaikkani oli kuuluisa Beth Israel -sairaala. Siellä asiakkaanani oli 23-vuotias vajaamielinen nainen. Sairaala luovutti hänen hoitokertomuksensa koulutuskäyttöön edellyttäen, että tapauksessa esiintyvien henkilöiden identiteetti peitetään. Potilas sai nimen ”Anna Kaplan” ja sosiaalityöntekijä nimen ”Miss Hill”.

Tapauksen kulku lyhykäisyydessään oli seuraava:

Anna oli elänyt iäkkäitten vanhempiansa kanssa Bostonin lähellä olevassa pikkukaupungissa. Kun äiti kuoli, perheen muut jäsenet, erityisesti sisar, halusivat siirtää Annan vajaamielislaitokseen. Suunnitelmasta sisar ei kuitenkaan kertonut Annalle. Anna oli hyvin lihava ja kärsi ulkonäöstään. Sisar sai hänet houkutelluksi Beth Israelin liikalihavuusklinalle (obesity clinic). Samalla kertaa, kun Anna oli siellä tutkittavana, sisar livahti sairaalan sosiaalitoimistoon ja pyysi suorittamaan laitossijoituksen.

Aloin etsiä Annalle sopivaa laitospaikkaa. Taitava työhönsäntekijäni ei torjunut touhuani, mutta asetteli viisaasti eteeni kysymyksiä. Miksi sisar tuli pyytämään sosiaalitoimiston apua, vaikka hänellä oli valmis ehdotus laitossijoituksesta? Yksityiseen laitokseen omaiset olisivat voineet oma-aloitteisestikin saada paikan! Eikö Annalle löydy mitään muuta vaihtoehtoa kuin laitos? Mitä Anna itse ajattelee? Kun etsin vastauksia näihin kysymyksiin, työstäni tuli prosessimaista ja laitossijoitus siirtyi.

Käänteentekevä tapahtuma oli psykiatrin tulkinta, että Annaa voidaan motivoida. Perusteena oli erityises-

ti ravintoterapeutin ilmoitus, että Anna pitää viikosta toiseen tunnontarkasti laihdutusdieettinsä. Keskustellessani Annan kanssa kävi ilmi, että hän oli ymmärtänyt sisaren juonen, mutta kun kerran hänelle ei puhuta, hänkin teeskentelee ymmärtämättömyyttä, koska ei halua sisartaan nolata. Prosessin eteenpäin vieminen edellytti Annaan tiiviimpää kontaktia kuin klinikalla käynnit mahdollistivat. Annan kotikaupungista löytyi sosiaalitoimisto (Family Service Agency), jonka miestyöntekijä otti Annan asiakkaakseen. Tein yhteistyötä toimiston kanssa puhelimitse. Sen sosiaalityöntekijä sai selville, ettei Anna itse halua mennä laitokseen. Sisar puolestaan piti yhteyttä minuun, kertoi peloistaan ja vaikeuksista, joita Anna oli vuosien mittaan perheelle aiheuttanut. Sisar ei oikeastaan halunnut sijoittaa Annan laitokseen, mutta vanha isä ei Annan kanssa yksinään selviä. Sosiaalitoimiston työskentelyn ansiosta Annan kotikaupungista löytyi käly, joka oli valmis auttamaan. Anna kaunistui laihduttamisen myötä, nautti keskusteluista sosiaalitoimistossa ja tuli hyväntuulisemmaksi.

Kenttäopiskeluni päättyessä paikallinen sosiaalitoimisto jatkoi tilanteen seuraamista ja keskusteluja Annan kanssa. Beth Israelin klinikalla Anna kävi kerran kuussa. Sosiaalitoimisto oli löytänyt Annalle työpaikan kotikaupungin kenkätehtaasta, jossa sovittu määrä työntekijöistä oli vammaisia (Good Will Industry). Annan tehtävänä oli kääriä silkkipaperiin kenkäparit, asettaa ne laatikkoon ja sulkea laatikon kansi.

Hoitokertomusta analysoitaessa ensimmäisessä seminaarissa Vantaalla eräs osanottaja totesi välittömästi, että tapauksella amerikkalaisuuden takia ei olisi suomalaisille mitään annettavaa. Keskustelu lähti kuitenkin käyntiin kuten toisessakin seminaarissa Turussa. Erityisesti vaihdettiin mielipiteitä vajaamielisen oman tahdon kuulemisesta ja sen merkityksestä, yhteistyöstä omaisten ja ammattityöntekijöiden kanssa sekä yleensä avohuollon mahdollisuuksista. Todettiin, että vajaamielisten sijoittuminen Annan tavoin tehdastyöhön Suomessa oli silloin lähes mahdotonta.

Vajaamielishuollon uudistusprosessin syvyyttä osoitti sekin, että myös vajaamielisten vanhemmat aktivoituivat ja perustivat vuonna 1957 Suomessa ensimmäisen yhdistyksensä, Vajaamielisten Tuki ry:n. Liityin yhdistykseen, mutta intoani tutustua vajaamielisten vanhempiin pidettiin vähän outona:

31.11.61 Menin Vajaamielisten Tuki ry:n joulujuhlaan. Istuuduin pöytään, jossa oli ystävällisen näköisiä naisia. Minut hyväksyttiin joukkoon. Hetken istuttuani yhdistyksen sihteeri, H:n kaupungin vajaamielishuollon virkailija, kehotti minua siirtymään pöytään, jossa oli sosiaaliministeriön tarkastaja ja muita ”silmaaitekeviä”. Sanoin, että mieluummin istuisin tässä. Sihteeri ei helittänyt, vaan koväänäisesti komensi: ”Sinulla on ikävää näiden mammojen kanssa”.

Kolmekymmentäviisi vuotta myöhemmin vastaa-

van viran hoitaja totesi yhdistyksen tehneen merkittävän työn myös palautteen antajana viranomaisten toiminnasta (Pitkänen 1997, 58):

”Yhdistykseltä tulleet ideat ja kritiikki auttoivat meitä kaupungin virkamiehiä reivaamaan kurssia oikeaan suuntaan. Yhdistyksen kautta paitsi kehitysvammaisten (ent. vajaamielinen) vanhemmat myös vähitellen vammaiset itse saivat äänensä kuuluville. Tie siihen, että kehitysvammaisia kuullaan heitä itseään koskevissa asioissa, on ollut pitkä.”

Vajaamielishuollon Keskusliitto julkaisi sosiaaliministeriön myötävaikutuksella opaskirjan vanhemmille. Aloitteen tekijänä oli lapsipsykiatri Eero Valanne, ja sain tehtäväkseni kääntää tämän kanadalaisten asiantuntijoiden oppaan. Valitettavasti englanninkielinen ”The Backward Child” sai suomeksi niin naiivin käännöksen kuin ”Auta lastasi valoon” (1957). Voi olla, ettei kirjanen kokonaisuuden kannalta ollut merkityksellinen (vrt. Rajala 2002). Minulle opas kuitenkin kertoi perustavanlaatuisista huoltoperiaatteista:

Vajaamielinenkin lapsi erilaisuudestaan huolimatta on ennen kaikkea lapsi, joka tarvitsee rakkautta ja hyväksytyksi tulemistä. Lapsen tulee saada kehittyä omien yksilöllisten edellytystensä mukaisesti. Oppaassa neuvottiin käytännöllisin esimerkein pukeutumisen, siisteyskasvatuksen, syömisen ja yleensä hyvien tapojen ja tottumusten opettamista vähättelemättä vaikeuksia.. Opas antoi toivoa siitä, että vajaamielinen lapsi voi tulla toimeen kotona, käydä kouluakin ja yleensä elää avohuollossa.

A-klinikka – sosiaalinen innovaatio ja taistelutahtoinen yhteisö

Yleisesti katsottiin, että alkoholisti nimenomaan tarvitsee laitoshoidoa. Samoin, ettei alkoholisti tule hoitoon vapaaehtoisesti. Tätä taustaa vasten 1950-luvun alkupuolella Suomeen syntynyt alkoholistien vapaaehtoinen avohoitoyksikkö, A-klinikka, oli ”sosiaalinen innovaatio, keksintö”. (Bruun 1980, 5–11).

A-klinikkatoiminnan keskeisin arvo oli jakamaton ihmisarvo, johon kuuluivat yksilön itsemääräämisoikeus ja omatoimisuus. Tämä tuotiin selvästi esiin ensimmäisissä A-klinikkaa koskevissa asiapapereissa ja julkaisuissa (Hennum 1958, 12–13):

”Ihmisellä on arvo sinänsä. Jokaisella yksilöllä on oikeus ja vapaus elää ja kehittyä. Tätä kehitystä yhteiskunta on

velvollinen tukemaan. Velvoitus perustuu humaniseen näkemykseen, jossa hyötynäkökohta ei ole ensisijaisena. Tätä periaatetta valaisee esimerkiksi yhteiskunnan vastuu mielisairaista ja vajaamielisistä. Täysi-ikäisellä yksilöllä on itsemääräämisoikeus. Yhteiskunta tosin asettaa tälle vapaudelle rajoituksensa yhteisen hyvän nimessä (lait, asetukset, säännöt jne.), mutta näiden rajojen puitteissa yksilöllä on vapaus toimia. Sosiaalityöntekijä auttaa häntä tarvittaessa tekemään päätöksensä ja valintansa sekä toteuttamaan niitä.”

Alkoholistin hoidon arvostus pyrittiin osoittamaan silloisissa oloissa lähes vallankumouksellisella käytännön toiminnalla (Lanu 1965):

”A-klinikka sijoitettiin kaupungin keskustaaseen ja sisustukseltaan se oli moderni ja tyylikäs. Työntekijä ei voinut vetäytyä työpöytänsä taakse, vaan asetettava asiakkaan vierelle. Pehmustettu nojatuoli myös alkoholistille ja elävä kukka pienellä pöydällä puhutteli ympäristöä, viranomaisia, omaisia ja julkista sanaa.”

Siirtymisen terveydenhuollon hierarkkisesta ja lääkärijohtoisesta organisaatiosta vuonna 1957 työnhajajaksi A-klinikkasäätiön demokraattiseen ilmastoon koin vapauttavana. Työyhteisö oli taistelutahtoinen ja innostava. Teoreettisia käsitteitä, kuten esimerkiksi työryhmytyöskentelyä, pyrittiin A-klinikalla tosimaailmassa toteuttamaan. Esimiehenä toimi sosiologi ja sosiologiaa opiskelleita oli myös työtovereina. Heidän kriittisyytensä ja samalla heidän inhimillisyytensä oli yhdessä yllyttävää. Olennaista oli klinikan oma koulutus, johon koko heterogeeninen henkilökunta osallistui sekä oppilaina että opettajina. Jos saatiin tietää jotain uutta alkoholismista ja sen hoidosta, tieto jaettiin ja sitä yritettiin soveltaa käytäntöön. Teoria ja käytäntö olivat näin jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Minulle toiminnan sisällöllinen ydin oli asiakkaan kuuntelemisessa ja kuulemisessa. Alkoholistille annettiin ihmisarvo ja häntä kohdeltiin sen mukaisesti. Klinikka ei lähettänyt kaksoisviestejä – toisaalla puheet, toisaalla teot. Vastarintaa kohtasi kaikkialla – yhteiskunnan suhtautumisessa ja omissa asenteissa. Ahdistuksen ja uupumuksen hetkinä ei minulla ollut varmuutta toiminnan oikeasta suunnasta. Prosessi kuitenkin eteni, työ kehittyi ja uusia A-klinikkoja perustettiin.

Koulukoti julkisen kritiikin kohteena

Suomalaisessa yhteiskunnan 1960-luvun murroksessa korostuivat voimakkaasti yksilön vapaus

ja oikeudet. Kritiikin kohteiksi joutuivat sosiaalihuollon ns. tahdonvastaiset toimenpiteet ja ihmisten laitostaminen. Kritiikin moottoreina toimivat nuoren polven yhteiskuntatieteilijät. Esiin nousi erityisesti dosentti Kettil Bruun. Häntä pidetään suomalaisen sosiologian ”kantamandariinina” ja yhteiskunnallisena omanatuntona (Stolte-Heiskanen 1992, 321–324) sekä avoimen kansalaiskeskustelun esitaistelijana (Mäkelä 2000).

Henkilökohtaisissa kontakteissani Kettil Bruuniin – hän toimi esim. yliopistossa sosiologian laudaturseminaarini vetäjänä ja A-klinikkasäätiön hallituksen jäsenenä – arvostin hänen rauhallista tapaansa esittää hyvin argumentoitua kritiikkiä, josta kuitenkin henki inhimillistä lämpöä.

Alkukesästä 1964 eduskunnassa tehtiin kaksi kysymystä koulukodeista (ent. kasvatuslaitos). Kritiikin kohteena oli niiden toiminnan yleinen jälkeenjääneisyys, esimerkkinä sopimattomat rangaistusmenetelmät ja oppilaiden ammattikoulutuksen puute. (Backlund & ym. 4.6.1964; Gestrin ym. 10.6.1964.) Vastauksessa sosiaaliministeri kiisti esitetyt väitteet, korosti koulukotien merkittävää kasvatuksellista tehtävää ja totesi, että vain vähäinen osa laitokseen sijoitetuista on tuskin ammattikoulutukseen kykenevää (Tenhiälä 22.9.1964).

Päivä- ja aikakauslehdissä keskustelu jatkui. Niissä vedottiin Kettil Bruunin Yläneen koulukodista tekemään tutkimukseen ”Koulukotijärjestelmämme ja sukupuolisesti hairahtuneet tytöt” (Bruun 1965). Bruun katsoi sijoitusperusteiden usein olleen moralistisia ja perustuvan sosiaalilautakuntien tietämättömyyteen nuorten normaalista käyttäytymisestä. Huostaanottoon turvaututtiin monesti ensimmäisenä toimenpiteenä, eikä koulukotien toiminnassa ollut eroa hoidollis-kasvatuksellisten ja rankaisevien seuraamusten välillä. Panu Pulma (1987, 238) toteaa, että ”Bruunin artikkeli ei aiheuttanut reaktiota”. Se aiheutti kuitenkin episodin, joka kuvastaa silloista sosiaalihuollon tilannetta.

Julkisen koulukotikeskustelun velloessa kiihkeänä sosiaalihuollon merkittävin ja erityisesti sosiaalilautakunnille kohdennettu lehti Huoltaja (nyk. Sosiaaliturva) ei puuttunut asiaan ollenkaan. Huoltajan päätoimittaja, fil. maist. Eero Haapasalo oli ollut avoimuuden opettajani Yhteiskunnallisessa Korkeakoulussa. Arvelin, että me ensimmäisen sosiaalihuoltajakurssin oppilaat olimme jääneet opettajien mieleen. Lisäksi juuri Haapasalo oli tarkistanut tutkielmani Pernasaa-

ren oppilaista ja vieläpä suositellut sille Huoltaja-Säätiön palkintoa, jonka sitten sainkin. Siksi soitin hänelle ja kysyin, miksi Huoltaja-lehti ei osallistu eikä välitä huoltoväen näkökantoja keskusteluun? Haapasalo ei tuntenut Bruunin tutkimusta eikä muutenkaan ollut seurannut koulukotikeskustelua. Sovimme puhelimessa, että kirjoitan hänelle erityisesti sen osan, joka koskee sosiaalilautakuntia. Huoltaja julkaisi kirjoitukseni sellaisenaan otsakkeella ”Sosiaalilautakunnat ilman luotettavaa tietoa koulukotijärjestelmästä?” (Mäki 1965).

Bruun kohdisti kritiikin sosiaalilautakuntien ja osin sosiaaliministeriönkin puutteelliseen toimintaan eikä suinkaan koulukotiin sijoitettuihin tyttöihin. Lisäksi hän ei vain luetellut toiminnan puutteita, vaan toi esiin myös reformatorisen ohjelman.

Huoltajan sivuilla ei kirjoitukseeni puututtu. Sen sijaan sain paheksuvan puhelinsoiton sosiaaliministeriöstä koulukodeista vastaavalta ylitarkastajalta. Hän välitti tietooni hänelle tehdyt ihmettelevät kysymykset, kuinka ”asioita niin lähellä oleva henkilö” kuin minä – olin silloin Helsingin yliopistossa sosiaalipolitiikan assistenttina – voi mennä kirjoittamaan jotain tuollaista? Puolustauduin selittämällä, että myös koulukotien ja sosiaalilautakuntien tulisi tuoda julkiseen keskusteluun oma näkökulmansa.

Periaatekomitea

Kritiikki koulukoteja kohtaan ei laantunut. Vauhdittajina olivat yleinen kulttuuriradikalismien nousu ja vasemmiston kautta välittynyt kiihkeä yhteiskunnallinen keskustelu. Eduskunnassa koulukotia ja muutakin sosiaalihuoltoa arvosteli ankaresti kansanedustaja Antti-Veikko Perheentupa (esim. 12.10.1966). Keskusteluun tuli lisäväriä, kun huoltoväkeäkin tuli mukaan. Rakentavaa vuorovaikutusta ei kuitenkaan syntynyt. Hyökkääjä oli voimansa tunnossa, puolustaja loukkaantunut.

Huoltaja avasi palstoillaan osaston ”Muut lehdet”. Siinä informoitiin Bruunin (1966, 1–2) pääkirjoitusta nuorisolaitoskomitean mietinnöstä. Se päättyi pessimistisesti:

”Laitoslinja on jälleen voittanut. Halvempi ja monesti tehokkaampi avohoitolinja jää täysin kehittämättä. Uudistumisesta ei tunnu olevan toivoa.”

Samoin Huoltaja esitteli Pirkko Sirénin Vuorelan koulukodista tekemää tutkimusta (Sirén 1965, 101–112) ja laitoksen johtajan Sirkka Vesterisen vastatekstiä (Vesterinen 1965, 178–179).

Ikimuistoinen tapahtuma oli Sosiaalipoliittisen yhdistyksen sosiaalimuseoon marraskuun 22. päivänä 1966 järjestämä keskustelutilaisuus aiheesta ”Onko sosiaaliministeriö kehityksen jarru?”. Olin mukana, kun saliin pakkautunut yleisö herkeämättä seurasi hallitusneuvos Aarne Tarastin ja Perheentuvan mittelöä.

”Pakkoauttajat”-pamfletti (1967) löi lisää löylyä laitoskritiikille, mutta sekään ei tuonut esiin avohuollon puutteita. Sosiaalihuolto oli joutunut radikaalimyrskyn kouriin (Jousimaa 1987, 201). Tilanne johti parlamentaarisen sosiaalihuollon periaatekomitean asettamiseen 1967. Perheentupan puheenjohtajana sai seitsemäksi vuodeksi venyneen urakan. Taustalla häämötti Pekka Kuusen koko sosiaalipolitiikan kattava, arvostettu teos. Hänen työtään tuki asiantuntijoista koottu työryhmä. Siitä huolimatta Kuusikin (1961, 298–299) joutui sosiaalihuollon osalta toteamaan:

”Sosiaalihuolto näyttää kohteittensa kirjavuuden ja toimintamuotojensa moninaisuuden tähden uhmaavan kokonaisuvaltaista käsittelyä.”

Periaatekomitean tehtävä osoittautui liian laajaksi poliittisin perustein valituille komitean jäsenille ja puheenjohtajalleen jossakin vaiheessa painajaiseksi (Perheentupa 1988, 21–27). Työ jäi osin kesken. Valmiiksi saatiin kuitenkin kaksi odotettua mietintöä, ensin vuonna 1971 sosiaaliturvan yleiset periaatteet – palveluhenkisyys, pyrkimys normaalisuuteen, valinnanvapaus, ennaltaehkäisy ja oma-toimisuuden edistäminen – ja vuonna 1973 periaatteiden sovellutus lastenhuoltoon. Mietinnöt lupasivat sosiaalihuollon kohteeksi joutuville parempaa oikeusturvaa ja enemmän hoito- ja huoltovaihtoehtoja sekä laitos- että avohuollossa.

Suunnitelmallinen muutos lähtikin 1970-luvulla hiljalleen liikkeelle koko sosiaalihuollossa.

TIIVISTELMÄ

Helmi Mäki: Rapsodia avopalvelujen kehityksestä sosiaalihuollossa

Tämä on rapsodinen kertomus avo- ja huollollisen ajattelutavan ja käytännön esiinno- u- s- tusta sekä esteistä, joi- hin uudistajat törmäsivät. Ydin oli halussa luoda asi- ak- kaiden ihmisarvoa kunnioittavia työkäytäntöjä. Kuvaan omista kokemuksistani käsin prosessin eräitä käänne- kohtia lähteinäni muistitietoni dokumenteilla varm- istettuna.

Vuorelan kasvatuslaitokseen sijoitetun tyttöjoukon elämään kuuluivat vuonna 1942 säännöllinen työnte- ko ja rajut rankaisut normien rikkomisesta. Pitkän lai- toserityksen jälkeen paluu vapauteen oli hyppy tunte- mattomaan.

Seinäjoen piirimielisairaalan lastenosastoille oli eli- näkseen suljettu eritasoisia vajaanmielisiä.

Pernasaaren kasvatuslaitoksen pojista tehty tutkielma kyseenalaisti laitoksen merkityksen sinne sijoitetuille. Laitos- ja avo- huollon välillä ei ollut yhteyksiä eikä yh- teydenpitäjiä.

Vajaamielishuolto alkoi uudistua vuonna 1958 u- den lain myötä. Se toi valtionavun piiriin myös avo-

huollon. Priimusmoo- ttorina toimi sosiaaliministeriön tarkastaja, fil. maist. Lauri Tarvainen. Kehittämisessä käytettiin hyväksi Amerikasta saatua tietoa vajaanmielisen itsensä kuulemisesta, työntekijöiden ja lasten van- hempien yhteistyöstä.

A-kliniikka demonstroi 1950-luvulla todellisen avo- huoltoyksikön. Se toimi laitoksista irrallisena ja asi- ak- kaat hakeutuivat sinne vapaaehtoisesti. Demokraatti- nen työyhteisö oli innostava, mutta toisenlainen työ herätti myös vastustusta. Suomalaisen yhteiskunnan 1960-luvun murroksessa korostuivat yksilön vapaus ja oikeudet. Esiin nousi sosiologi, dosentti Kettil Bruun. Hän siirsi keskustelun koulukotien asiakkaiden poik- keavasta käyttäytymisestä järjestelmää ylläpitävän so- siaaliministeriön ja sosiaalilautakuntien toimenpiteisiin. Yleinen kulttuuriradikalismi ja vasemmiston kautta vä- littynyt julkisuus riepottivat sosiaalihuoltoa myrskyn tavoin.

Parlamentaarinen sosiaalihuollon periaatekomitea asetettiin vuonna 1968. Se sai julkaistuksi odotetun mietinnön yleisistä periaatteista. Ne lupasivat asi- ak- kaille sekä avo- että laitoshuollossa parempaa oikeus- turvaa ja enemmän huoltovaihtoehtoja.

KIRJALLISUUS

- BRUUN, KETTEL: Koulukotijärjestelmämme ja suku- puolisesti hairahtuneet tytöt. *Sosiologia* 2 (1965): 1, 3–11
- BRUUN, KETTEL: Pääkirjoitus. *Sosiologia* 3 (1966): 1, 2
- BRUUN, KETTEL: Keksinnön tausta. *Tiimi* 6/1980, 5–11
- BÖÖK, EINAR: Uudet huoltolait ja niiden täytäntöön- panno. *Huoltaja* 1/1936, 2–4
- HENNUN, ANNE-MARI: Sosiaalio- ntekkijän osuus al- koholipotilaan hoidossa. A-kliniikkasäätiön julkai- su n:o 1. Pieksämäki 1958
- JOUSIMAA, KAARINA: Näkökulma suomalaisen yhteis- kuntaan. *Köyhäinhuoltolehti–Huoltaja–Sosiaalitur- va* 1912–1987. 1987, 201
- KUUSI, PEKKA: 60-luvun sosiaalipolitiikka. Sosiaalipo- liittisen yhdistyksen julkaisuja 6. Porvoo: WSOY, 1961
- LANU, K. E.: A-kliniikkasäätiön ensimmäinen vuosi- kymmen. *Alkoholipolitiikka* 30 (1965): 5, 267–273
- MÄKELÄ, KLAUS: Kettil Bruun (1924–1985). *Alkoho- lisosiologi ja avoimen kansalaiskeskustelun esitais- telija. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Kansai- laisbiografia*. 2000 (painamaton)
- MÄKI, HELMI: Sosiaalilautakunnat ilman luotettavaa tietoa koulukotijärjestelmästä? *Huoltaja* 9/1965, 282–284
- PAKKAUTTAJAT. Toim. Lars D. Eriksson. Helsinki: Tammi, 1967
- PERHEENTUPA, ANTTI-VEIKKO: Sosiaalihuollon peri- aatekomitea. Naiviutta vai realismia? Teoksessa: Pit- känsillan pohjoispuolelta. Periaatteista eri aatteisiin. Sosiaalihuolto 20 vuotta. Helsinki 1988
- PITKÄNEN, LEA: Utopioita tarvitaan, sillä ne voivat muuttua todeksi. Teoksessa: Samasta ovesta kau-

- punkkiin. Helsinki: Kehitysvammatu- ki 57 ry., 1997
- PULMA, PANU: Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Teoksessa: Suomen lastensuojelun historia. Kou- vola: Lastensuojelun Keskusliitto, 1987
- RAJALA, PERTTI: Elämä on yhteinen kertomus. Kehi- tysvammaliitto 50 vuotta. Tampere: Kehitysvam- maliitto ry., 2002
- SATKA, MIRJA: Sosiaalinen työ peräänkatsojamiehestä hoivayrittäjäksi. S. 261–339. Teoksessa: Jaakkola, Jouko & Pulma, Panu & Satka, Mirja & Urponen, Kyösti (toim.): Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaali- turva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Hel- sinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 1994
- SIRÉN, PIRKKO: Tavoitteet ja todellisuus. *Sosiologia* 3 (1965): 3, 101–112
- STOLTE-HEISKANEN, VERONICA: Kolme vaikuttajaa. Teoksessa: Alapuro, R. & Alestalo, M. & Haavio- Mannila, E. (toim.): Suomalaisen sosiologian his- toria. Porvoo: WSOY, 1992
- TARVAINEN, LAURI: Vajaamielishuolto. *Huoltaja* 23/1958, 714–715
- URPONEN, KYÖSTI: Hyvinvointiyhteiskunnasta hyvin- vointivaltioon. Teoksessa: Jaakkola, Jouko & Pul- ma, Panu & Satka, Mirja & Urponen, Kyösti (toim.): Armeliaisuus, yhteisöapu, sosiaaliturva. Suomalaisen sosiaalisen turvan historia. Helsinki: Sosiaaliturvan Keskusliitto, 1994
- VAJAAMIELIHUOLLON KESKUSLIITTO: Auta lastasi va- loon. Vajaamielisen lapsen vanhempien opas. Pieks-ämäki 1957. (Alkuperäinen teos: The Backward Child. Department of National Health and Wel- fare, Canada)
- VESTERINEN, SIRKKA: Vastinetta koulukodeista. *Sosio- logia* 3 (1965): 4, 178–179.

VIRALLISET JA MUUT LÄHTEET

ASETUS VALTION KASVATUSLAITOKSISTA 1924: 125

BLÄBERG, SAMI, SUOMEN PANKKI. Puhelintieto 18.6.2003

HUOLTOTYÖNTEKIJÄIN KOULUTUKSEN JÄRJESTÄMINEN.

Komiteanmietintö1940: 3

MÄKI, HELMI: Henkilökohtainen arkisto

MÄKI, HELMI: Pernasaaren kasvatustiloksen oppilasaines ja sen sijoittuminen yhteiskuntaan. Tutkielma sosiaalihoitajan loppututkintoa varten, 1944. (Moniste)

SOSIAALIHUOLLON PERIAATEKOMITEAN MIETINTÖ I. Komiteanmietintö 1971: A 25

SOSIAALIHUOLLON PERIAATEKOMITEAN MIETINTÖ II.

Perheiden ja alaikäisten sosiaalihoillon järjestämisestä koskevat ehdotukset. Komiteanmietintö 1973: 86. (Moniste)

VAJAAMIELISASETUS 1958: 263

VAJAAMIELISLAKI 1958: 107

VALTIOPÄIVÄT 1964. Asiakirjat. V osa. Kysymys 101 Backlund ym. 4.6.1964. Kysymys 106 Gestrin ym. 10.6.1964. Vastaus Tenhiälä 22.9.1964

VALTIOPÄIVÄT 1966. Tulo- ja menoarvio vuodelle 1967, lähetekeskustelu. Perheentupa 12.10.1966

YHTEISKUNNALLISEN KORKEAKOULUN HUOLTOTYÖN OPETUSJAOSTON ARKISTO 1942–1944. Hämeenlinna, Hämeen maakunta-arkisto.